

Володимир Подрига

ШТРИХИ ДО БІОГРАФІЇ ОПОВІДАЧА З ДЕНИСІВКИ РОДІОНА ЧМИХАЛА

Родіон Чмихало – забутий казкар і оповідач другої половини ХІХ – перших десятиріч ХХ століття, представник незначної групи тогочасного українського суспільства, що володіла уснопоетичним багатством нашого народу, зберігала та передавала його нащадкам, готуючи підґрунтя для повнокровного буття нації. Він репрезентує те покоління «наших інтелігентних людей» [4, с. 2], що не дбало про матеріальну вигоду, жило скромно, нерідко бідно, однак було працьовите, мало чуле серце, володіло скарбами народної мудрості, які використовувало під час праці й відпочинку. На думку Володимира Лесевича, такий інтелігент-мрійник, «сіромаха», «з вічно молодим жаром тисячний раз переспіває свою кохану пісню або мріє про царівен, які дожидають <...> богатирів<...>, або <...> роздумує над нелегким питанням про те, де правда <...>. До такого роду інтелігенції належить і дід Чмихало. Він ще й тепер¹ пам'ятає більше тридцяти казок і приказок та вміє оповідати їх виразно й гарно» [4, с. 2].

Незважаючи на високу виконавську майстерність, набуту від природи, шліфовану впродовж життя, оржицького самородка було забуто. У Денисівці, хоч і пам'ятали про односельця, увічнили його пам'ять у назві кутка, де розташовувалася садиба, сусіднього поселення Чмихалове, усе ж не зберегли хати, могили, призабули казки. Тому й не дивно, що Ольга Хало в праці «Відгомін оржицьких степів» (1998), згадавши про видання збірки оповідань Родіона Чмихала (1904), реферат Володимира Лесевича про земляка (1894), категорично зазначила, що його творів «не знайдеш ні в якій бібліотеці, а самі працівники бібліотек про такого казкаря і не чули» [9, с. 24]. Справді, про повістяра відомо лише вузькому колу науковців, переважно фольклористам, які принагідно згадують його у власних працях.

Першим життєвий шлях Родіона Чмихала оглянув Володимир Лесевич у повідомленні

¹ 1894 р. – Примітка Володимира Лесевича.

«Денисівський козак Р. Ф. Чмихало, його казки і приказки» (1894), виголошеному на засіданні етнографічної секції Імператорського географічного товариства 23 грудня 1894 року. У ньому увага дослідника зосереджена на середовищі, в якому мешкав майстер усного слова, його зовнішності, рисах характеру, здібностях, власності, а також особливостях мови, сюжетах казок тощо.

Анонімний автор рецензії «Денисівський казкар В. Ф. Чмихало» [2, с. 31–32] на реферат Володимира Лесевича також обмежився стислими повідомленнями про оповідача, звичайно ж, запозиченими з аналізованої праці.

Мову казок, записаних від нашого крайнина, лаконічно схарактеризував Володимир Гнатюк у передмові до збірки «Оповідання Родіона Чмихала» (1904), звернувши увагу на вживання ним російських слів, проблемі мовного білінгвізму [5, с. III–IV].

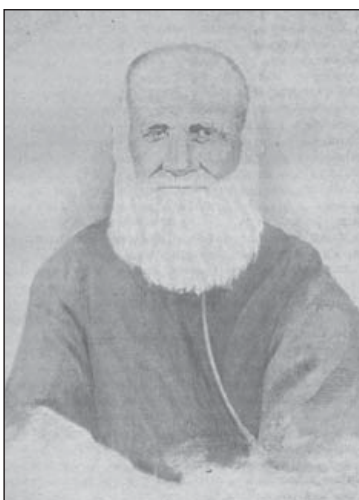
Науковець Галина Сухобрус принагідно звернула увагу на один із творів Родіона Чмихала, частково проаналізувавши його в розділі «Казки» академічної монографії «Українська народна поетична творчість» (1958), де вміщено й портрет оповідача.

Дещо ширше про казкаря оповів Петро Ротач у довідниковій статті «Родіон Федорович Чмихало». Він у липні 1959 року відвідав Денисівку, спілкувався зі старожилами, сільськими краєзнавцями [7, с. 467].

Учений Іван Березовський в енциклопедичній довідці про Родіона Чмихала [1, с. 330] акцентував на записаному від нього уснопоетичному матеріалі, його публікації. Такий самий лапідарний підхід спостерігається й у повідомленні про Родіона Чмихала [9] зі згаданої вище праці Ольги Хало.

Зважаючи на недостатню увагу дослідників до постаті Родіона Чмихала, варто оглянути основні події його життя, уснопоетичну спадщину.

Народний казкар і оповідач Родіон Федорович Чмихало народився 1830 року в Денисівці Лубенського повіту Полтавської губернії (те-

пер – Оржицького району Полтавської області). Попри те, що вказують інші дати народження (1829, 1835), перевагу віддаємо зазначеній. Її вираховуємо за інформацією Володимира Лесевича, який зауважив, що 1894 року казкар мав «шістдесят п'ять років» [4, с. 2].

Батьки Родіона Чмихала походили із можливих козацьких родин, тому не відбували панщини, а працювали на своїй землі. Федір Чмихало займався не лише хліборобством, а й чумацькою справою.

Як і кожна сільська дитина, Родіон Чмихало змалечку привчався до рільницької праці. Походження та спосіб життя сформували в нього м'який характер, доброзичливість, природний розум, розсудливість, делікатність й інтелігентність, яких не розтратив упродовж життя, а лише примножив.

Замолоду він служив у війську. Повернувшись до рідного села, одружився, завів господарство. Характеризуючи земляка, Володимир Лесевич спостеріг, що це був тямущий власник, який зумів «вижити (прогодувати – В. П.) себе й жінку, сплачувати належності, не робити довгів (боргів – В. П.)», «зумів зберегти здоров'я, добру пам'ять і, найцінніший свій скарб, – веселий, живий настрій» [4, с. 2]. І це при тому, що він не володів значною кількістю засобів виробництва, адже мав лише «невеликий город, хату й одну з чвертю десятину орної землі» [4, с. 2]. Усе це вказує на те, що казкар сповідував типово українську ідеологію хліборобів, наріжним каменем якої є задоволення простим життям, дотримання скромності в усьому, як то пропагували Григорій Сковорода, Пантелеймон Куліш тощо.

У родині Родіона Чмихала народжувалися та виховувалися діти, проте всі вони помирали в ранньому віці. На схилі життя він залишився без підтримки, адже племінники не приділяли належної уваги, а прийомний син залишив названих батьків на самоті [4, с. 4].

Одинока старість не стала причиною занепаду духу. Казкар, із притаманною йому поміркованістю, тверезо осмислював прожите, пригадував «про все з тихим жалем, спокійно, добродушно» [4, с. 4], мужньо зустрічав майбутнє, а тому «купив <...> дошок на свою домовину і думка про смерть» не смутила його [4, с. 4]. Односельці дивувалися з дій старого, проте шанобливо ставилися до нього, пишаючись, що в їхньому поселенні мешкає така непересічна особистість.

Наприкінці XIX століття Володимир Лесевич познайомився з талановитим земляком, створив його словесний портрет: «Дід Чмихало – високий, поставний, вродливий старець, шіст-

десяти п'яти літ <...>. На нього любо подивитися! Ось він іде з довженною палицею в руці, а ви й не подумаете навіть, що він такий старий, хіба що біла, як сніг, борода його зрадить. Йде просто, певно, легко, здоровкаючись раз у раз, з ким стрінеться» [4, с. 2]. У цьому описі виявляється образ упевненого в собі привітного чоловіка, що асоціюється з мудрецем, наставником. Поміщик підтримував Родіона Чмихала. За народним переказом, дозволив побудувати нову хату неподалік від власного маєтку.

Дружба сприяла довірливим стосункам, частим зустрічам, на яких селянин оповідав освіченому панові, адже той був професійним філософом, усні прозові твори, що їх засвоїв у дитинстві від родичів. Як зазначив Володимир Лесевич, «казок своїх він навчився від батька ще в молодості, коли ж і його батько навчився їх у таких самім віці, то час сей треба відсунути на яких сто літ, себто вважати, що ціле століття вже ці казки зберігались у родині Чмихалів» [4, с. 2]. Варто додати, що, спостерігаючи за життям співвітчизників, Родіон Федорович переказував події з їхнього життя. Але таких творів записано від нього небагато.

Родіон Чмихало знав чимало казок, переказів, легенд, анекдотів, прислів'їв, приказок, загадок, пісень. Він володів даром спілкування з людьми, був відкритою і романтичною особистістю. Ось як про це висловився Володимир Лесевич: «Спините його й розпочнете річ про се, що входить у сферу його знання, і він зараз же виявить свою тямучість, свій ясний ум, своє розуміння життя й знання людей, а передовсім побачите в ньому поета – «поета в душі», вічно молодого й живого» [4, с. 2]. Задушевність і мрійливість – наріжні камені не лише характеру нашого земляка, а й таланту майстерного розповідача.

Володимир Лесевич записав від Родіона Чмихала сімдесят два усні прозові твори, які вмістив у чотирнадцятому томі «Етнографічного збірника» Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка (1904). Під час публікації вони були поділені на дві частини: 1) казки (37 текстів), 2) легенди, новели, анекдоти (35 текстів). Така класифікація – умовна, адже до казок зараховано оповідання, перекази, а до легенд, анекдотів – казки, перекази тощо. Тому є потреба в перегляді жанрово-видової специфіки творів, записаних від оржицького повістяра, який у цьому дослідженні здійснимо лише частково.

Аналізовані тексти поділяємо на дві групи: казкова (героїко-фантастичні (чарівні) казки, соціально-побутові (новелістичні) казки) та неказкова проза (перекази, легенди).

До *героїко-фантастичних* (чарівних) казок належать такі: «Незнайко», «Орел», «Сто сімдесят і один богатыр», «Про Оха», «Козак Мамарига», «Золота гора», «Про Свиріпу», «Розбійники і дівчина», «Дванадцять богатырів», «Про царівну жабу», «Царевичі лебеді», «Про двох братів Єгорів і про залізну бабу», «Притупей-прапорщик», «Камнянка-Голова», «Чарівний перстень», «Про Гришу і змію», «Дідова дочка і бабина дочка», «Царевичі Васильки», «Килиминка, баранець і кий», «Три брати Кондрати», «Про царство, що за тьмою», «Сніжниця», «Жінка-безручка», «Про солдата, вовка, медведя і сокола», «Про Марка Багатого», «Чудесна курка», «Про Котигорошка», «Івась та Олеся», «Мудра жінка». Усі вони характеризуються наявністю чарівного компонента (міфологічних персонажів, незвичайних предметів), неймовірними випробуваннями головних персонажів, перемогою добра над злом. Також більшості творів притаманна кумулятивність. Іноді в казках цього типу фантастичне затінюється побутовим, тому реальне абсорбує нереальне («Дідова дочка і бабина дочка», «Килиминка, баранець і кий», «Сніжниця»).

Група *соціально-побутових* (новелістичних) казок складається з таких усних творів, як «Про дванадцять розбійників», «Цариця-вівчарка», «Цар і вояк», «Два брати», «Вовк у мішку і лисиця», «Доля і злидні», «Про Розум та Щастя», «Три товариші і шматок олова», «Чи ліпше замолоду чи на старість бідувати?», «Гиря», «Про царя-зłodія», «Наймит, що служив за три слова», «Про мужика, жінку і попа», «Хвершал і його товариш», «Мужик, свиня і грахвіня», «Батько, дочка і розбійники», «Як багач крав пчоли», «Баба і чорт», «Про жінку, мужика і теля», «Як чоловік був архієреєм», «Як солдат купував ризи». У них герої групуються за рисами характеру (розумний – дурний), соціальним станом (бідний – багатий), моральними якостями (добрий – злий). Частина казок ґрунтується на авантюроному («Про дванадцять розбійників», «Хвершал і його товариш», «Як багач крав пчоли»), гумористичному («Мужик, свиня і грахвіня», «Баба і чорт», «Про жінку, мужика і теля», «Як чоловік був архієреєм») сюжетах. Ознаки казки в низці творів, наприклад, «Про дванадцять розбійників», «Вовк у мішку і лисиця», «Чи ліпше замолоду чи на старість бідувати?», «Хвершал і його товариш», «Батько, дочка і розбійники», частково втрачені, тому замість перемоги добра над злом у них утверджується примат справедливості над несправедливістю.

У репертуарі Родіона Чмихала були й *легенди*, наприклад, «Богатыр із довгими волосами», «Шашок», «Про Сонце, Мороз і Вітер», «Про

київську дзвіницю», «Про скитника і чорта», «Собака вірніша від жінки», «Про розбійника Прокопа», «Як кум до кума вечерю носив», «Смерть», «Як померлі душі суду ждуть», «Ярчук», а також *перекази*: «Лихо (Переказ про Поліфема)», «Денисівський писар», «Як чоловік ішов із чортом», «Гріх робити проти свята», «Бочка з червінцями», «Невістки», «Догадлива дівчина», «Невинно засуджений», «Як солдат купував патоку», «Хвесько, піп і біла кобила», «Як дід бабу продавав». Одні з них запозичені («Лихо (Переказ про Поліфема)», «Невістки»), інші – автохтонні («Про київську дзвіницю», «Ярчук», «Бочка з червінцями») та авторські («Денисівський писар», «Як чоловік ішов із чортом»).

До розказування уснопоетичних творів Родіон Чмихало підходив творчо, тому імпровізував, додавав ті чи ті мотиви, подробиці, що їх помічав упродовж життя у своєму локальному сільському світі полтавської глибинки. Недарма Володимир Лесевич зауважив: «У його казках <...> чудесні особи та їх чудесні вчинки виступають і розкриваються на полі місцевих, побутових обставин» [4, с. 5]; «Виклад приказок <...> повніший, різномірніший, більше цвітастий, гарніший; оповідач не вдоволяється тут голими схемами, але змагається артистично малювати довкрузне життя. В тім напрямку приказки незвичайно (вкрай – В. П.) інтересні» [4, с. 6–7]. Однак розповідач не зловживав правом мовити від себе, обмежувався окремими штрихами, сукупність яких виявляє його обізнаність із реаліями свого часу, особливостями світогляду нашого народу, укладом життя тощо.

Завдяки цьому підходові в уснопоетичних творах, записаних від Родіона Чмихала, розкривається хліборобський світогляд українців, що знайшов свою словесну матеріалізацію в оповідях про родинне життя, народження дітей, їхнє зростання, пошлюблення, працю, примноження статків у законний спосіб та нечесним шляхом. У більшості казок, переказів утілено звичаї нашого народу: персонажі вітаються один з одним, виявляють гостинність, зокрема пригощають подорожніх, залишають у своїх домішках на ніч, допомагають чим можуть.

У низці легенд, переказів, казок оповідач осмислив християнські заповіді, а тому акцентував на гарних батьках, синах, доньках, вірних подружжях, протиставивши їм зрадливих членів сімей, хитрих зłodіїв, жорстоких убивць тощо. Поруч із цим він наголошував на потребі провини й покути, посту й молитви, втілюючи їх у бінарних образах грішників (головорізів, перелюбників (жінок і духівників), зłodіїв) та праведників (ченців, священників, добропоряд-

них мирян). Як і належить за Божим законом, кожен із них отримав винагородження чи покарання.

Про життя Родіона Чмихала в перших десятиріччях ХХ століття майже нічого не відомо. Проте він дожив до глибокої старості. Володимир Леонтович у повісті «Ворохобня» (опублікована 1930) створив образ діда Стукала, прототипом якого став Родіон Чмихало. Увиразнюючи постать повістяря, літератор розповів про його предків, що походили з козацького стану, володіли значною кількістю майна, проте збідніли. Редько Стукало – носій народної мудрості, яку передавали з покоління в покоління його пращури. Ось як він охарактеризований у творі: «Дід Редько Стукало (Родіон Чмихало – В. П.) з предків зорівський (денісівський – В. П.) козак <...>. Колись значний козацький рід його намножився та збіднів. В декого зі Стукалів у Зорівці (Денісівці – В. П.) малося ще і по п'ять, і по десять десятин, але в самого діда Редька була одним одна десятина поля. Було йому вже вісімдесят років... Проте був він і досі бадьорий та жвавий і навіть щороку засівав свою десятинку, викошував та доводив свій хлібець до ладу сам, удвох з бабою...» [3, с. 93]. Прозаїк змалював образ національно свідомого та мудрого селянина, від якого поміщик-професор Володимир Лесевич записав казки [3, с. 94]. Ці свідчення збігаються з тими, що їх залишив про Родіона Чмихала Володимир Лесевич, тому сумніватися в правдивості повідомлень Володимира Леонтовича не доводиться.

Письменник оповів про життя Родіона Чмихала у 1918–1919 роках, зобразивши його не лише носієм української духовності, а і її захисником. В епізоді сутички з більшовиком виявилися мудрість і розсудливість казкаря, що стали формою боротьби за власну національну культуру, віру й переконання.

Коли комісар довідався, що поміщик надрукував казки діда, «вхопив книжку та шпурнув на землю» [3, с. 97]. Протистоячи невихованому зайді, старий розважливо мовить: «– А ти не кидай! Розумніший од тебе наш пан був, та мої казки у книжку завів, – розсердився дід» [3, с. 97]. Однак недолугий більшовик продовжує виказувати свою некультурність, уважаючи себе новоявленим паном, який може наказувати іншим: «– Контрреволюціонер! – визвірився комісар, – не носись з панамі. Ми твоїх панів розстрілюємо» [3, с. 97]. Погрози не вплинули на Редька Стукала, він аргументовано, із притаманним нашому народові гумором, відстоює свою думку і право бути господарем у власній хаті, а не безмовним рабом: «– Не розстріля-

еш... бо вже вмер, – посміхнувся дід. – А комісар аж підскакує» [3, с. 97].

Зважаючи на ту обставину, що Володимир Леонтович у творах не вдавався до повноцінного художнього узагальнення, а описував реальні події, мовлячи про них від себе, цілком вірогідно, що інцидент мав місце насправді. І про нього достеменно знав письменник, адже в Денісівці був маєток тестя Володимира Лесевича, який він успадкував 1905 року. Дія аналізованого твору відбувається після січня 1918 року, коли в цьому селі було встановлено радянську владу [6, с. 233], але не пізніше глибокої осені 1919 року, коли Володимир Леонтович емігрував за кордон.

Дата смерті Родіона Чмихала визначається з урахуванням мовленого вище. Ймовірно, вона стала не раніше 1918 року.

Похований оповідач у рідному селі. На місці кладовища, де покоїться його прах, розташовується будівля школи.

Література

1. Березовський І. П. Чмихало Родіон Федорович / І. П. Березовський // Українська радянська енциклопедія. – [вид. 2-е]. – К. : Головна ред. УРЕ, 1985. – С. 330.
2. Денисовский сказочник Р. Ф. Чмыхало [рец. на доповідь В. В. Лесевича «Денисовский сказочник Р. Ф. Чмыхало. Его сказки и присказки»] // Киевская старина. – 1895. – № 7–8. – С. 31–32.
3. Леонтович В. Ворохобня / Володимир Леонтович // Зібрання творів : у 4 т. / Володимир Леонтович. – К. : Сфера, 2004. – Т. 2. – С. 78–112.
4. Лесевич В. Денісівський козак Р. Ф. Чмихало, його казки і приказки / Володимир Лесевич // Етнографічний збірник етнографічної комісії Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка. – Львів : З друкарні Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка, 1904. – Т. 14. – С. 1–7.
5. Оповідання Р. Ф. Чмихала. Зібрав В. Лесевич // Етнографічний збірник етнографічної комісії Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка. – Львів : З друкарні Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка, 1904. – Т. 14. – С. 342 с.
6. Полтавщина : [енциклопедичний довідник] / [ред. А. В. Кудрицький]. – К. : Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 1992. – 1024 с.
7. Ротач П. Чмихало Родіон Федорович (Дід Радько) / Петро Ротач // Матеріали до бібліографічного словника «Літературна Полтавщина» / Петро Ротач. – Полтава, 1972. – Ч. 1 // Інститут рукопису НБУ імені В. Вернадського. – Ф. 276. – № 1701. – С. 467.
8. Українська народна поетична творчість. – Т. 1 : Дожовтневий період. – К. : Рад. школа, 1958. – 816 с.
9. Хало О. Родіон Федорович Чмихало / Ольга Хало // Відгомін оржицьких степів / Ольга Хало. – Полтава : Рік, 1998. – С. 23–24.

